

Nový, Lubomír

Bláha a Mukařovský : setkání sociologického a literárněvědného strukturalismu

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. B, Řada filozofická.
1992, vol. 41, iss. B39, pp. [101]-105

ISBN 80-210-0548-3

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/107042>

Access Date: 18. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

LUBOMÍR NOVÝ

BLÁHA A MUKAŘOVSKÝ: SETKÁNÍ SOCIOLOGICKÉHO A LITERÁRNĚVĚDNÉHO STRUKTURALISMU*

Vracíme-li se k historii pražského strukturalismu, chtěl bych k ní přičinit poznámku o přínosu „brněnských“ badatelů a v této souvislosti překročit hranice náhledu lingvistického a literárněvědného z širšího pohledu filozoficko-sociologického.

Nejde o nějaké regionální (tím méně o lokálněpatriotické) přikrašlování celkového obrazu, nýbrž o ilustraci širše zázemí strukturalismu u nás. Považuji za vhodné připomenout, že mezi klíčovými osobnostmi pražské školy nacházíme dva profesory Masarykovy univerzity — Romana Jakobsona a Bohuslava Havránka, že o rozvíjení a kontinuitu strukturalistické tradice (a to i v dobách velmi zlých) se velice zasloužili v lingvistice profesor Vachek, ve filozofii a sociologii J. L. Fischer (vedle A. Bláhy a E. Chalupného člen trojice redaktorů Sociologické revue), v literární vědě a v estetice Oleg Sus, Milan Suchomel, Zdeněk Kožmín. Nebylo ani náhodné, že se právě v Brně pořádala v březnu 1968 konference o „Historismu a strukturalismu ve filozofii 20. století“ za početné účasti našich předních lingvistů, literárních vědců, sociologů, historiků, filozofů (podstatnou část příspěvků otiskl Filozofický časopis v č. 1, 1969, a časopis Orientace). Lze ji po mém soudu považovat za důstojného předchůdce dnešní zasedání. Její závěry (mezi nimi např. myšlenku, aby se připravilo francouzsko-československé symposium o českém strukturalismu) nedovolila uskutečnit nastupující „normalizace“.

K naznačeným komponentám českého strukturalismu patří i vůdčí představitel brněnské sociologické školy Inocenc Arnošt Bláha (1879-1960). Na příkladě jeho působení lze ukázat šíři a členitost procesu formování strukturalismu v českých zemích (a svým způsobem i na Slovensku, jak o tom svědčí úzká osobní a odborná spolupráce A. Bláhy s předním slovenským sociologem Antonem Štefánkem). Omezím se jen na několik aspektů těchto zajímavých souvislostí.

* Příspěvek přednesený na konferenci Pražská strukturalistická škola, historie a perspektivy (k 100. výročí narození Jana Mukařovského), Dobříš, 2.—4. září 1991.

Především tu přichází ke slovu výrazná a pro vývoj humanitních věd u nás pro celou první třetinu našeho století velice důležitá vazba Bláhy na T. G. Masaryka (a — prostřednictvím Masaryka — na A. Comta). Patří sem např. převzetí distinkce mezi statikou a dynamikou (mezi synchronním a diachronním přístupem). Prokazatelné je i Bláhovo navázání na Masarykův respekt k sociologické závažnosti uměleckých děl. V této souvislosti nutno připomenout Susovy studie o českém pre-strukturalismu, jeho rozbory vztahů mezi Masarykem a Šaldou, zejména pak jeho analýzu Masarykova eseje O studiu děl básnických a — širěji — jeho pokus o umístění Masaryka do složitého procesu, jenž u nás předcházal konstituování strukturalismu.¹

Neméně významná je i vazba A. Bláhy na E. Durkheima, upevněná též jeho dvěma pobyty v Paříži na počátku našeho století. Díky tomu se Bláhovou zásluhou pozvedá česká sociologie velmi brzy z roviny Masarykova (a Comtova) pojetí sociologie (výrazně poznamenaného uvažováním dějinně filozofickým) na durkheimovský stupeň vývoje, při současné korektuře Durkheimova objektivismu, „chosismu“ v duchu masarykovském.² Bláha se před I. světovou válkou velmi angažuje ve sporech o psychologismus a sociologismus (o sociologický subjektivismus a objektivismus) a strukturálně funkcionalistické pojetí ukládá již v roce 1914 do své první sociologické monografie „Město. Sociologická studie“.

Bláhova koncepce sociologické teorie jakožto teorie „federativně funkcionalistické“ se vyhraňuje na sklonku 20. let, zhruba v době vzniku Tezí Pražského lingvistického kroužku. Dala by se vést zajímavá paralela a doložit jistá příbuznost mezi Bláhovými přístupy v sociologii a některými obecnými metodologickými principy formulovanými v Tezích. Z hlediska pozdějšího vývoje literárněvědného strukturalismu u nás bych považoval za důležité připomenout, že právě v té době začíná Bláha pracovat s důležitým pojmem „sociální situace“,³ jímž se jeho strukturálně funkcionalistická koncepce dynamizuje (jak se s tím setkáme u Mukařovského — na rozdíl od některých radikálně statických způsobů nazírání ve francouzském strukturalismu 50.–60. let).

Nechci text zatěžovat exkurzy do dějin sociologie té doby. Připomněl jsem tuto kapitolu jen proto, že na vývoji české sociologie, speciálně na

¹ Již ve 30. letech vnímal takto Masaryka i Roman Jakobson. Ze Susových studií bych odkázal alespoň na studii poslední, která byla otištěna krátce před jeho smrtí — *From the Pre-history of Czech Structuralism: F. X. Šalda, T. G. Masaryk, and the Genesis of Symbolist Aesthetics and Poetics in Bohemia*. In: P. Steiner — M. Červenka — R. Vroon (eds.): *The Structure of the Literary Process. Studies dedicated to the Memory of Felix Vodička*. John Benjamins Publishing Co., Amsterdam — Philadelphia 1982, s. 547—580. Pokud si dobře vzpomínám na rozhovory s O. Susem, byla stať pro tento sborník radikálně zkrácena oproti původní verzi.

² V té souvislosti je možné vyslovit hypotézu, že silná afinita k antropologicko-filozofickému a etickému fundování funkcionalismu u Bláhy (a nejen u něho) byla do značné míry podnícena Masarykem.

³ Poprvé užívá Bláha termín „sociální situace“ v monografii *Sociologie dětství* (1927). Srov. J. Obrdlíková: *Sociologická teorie I. Arnošta Bláhy*. Sociologický časopis, 1968, č. 3, s. 316—329, zvláště pak s. 319—320.

Bláhově díle, se ukazuje, jak u nás existovala široká báze pro formování českého strukturalismu, která prostupovala vývoj celé škály věd o člověku, společnosti, kultuře, jazyce. Je příznačné, že Jan Macků — jeden z důležitých autorů prací o dějinách české sociologie, vydaných na konci 60. let — přímo koncipuje moderní dějiny české sociologie právě jako proces konstituování a propracovávání dynamicko-strukturálního přístupu ke zkoumání sociálních jevů.⁴

Setkání sociologického a literárněvědného strukturalismu nachází svůj přímý a explicitní výraz v Bláhově reakci na uveřejnění Mukařovského studie „Estetická funkce, norma a hodnota jako sociální fakty“ (1935, 1936). Již její první část, otištěná v revue „Sociální problémy“, byla pohotově a pozitivně oceněna B. Václavkem v Bláhově „Sociologické revue“ (Václavek tu vedl oddíl „Sociologie umění“), ačkoli „Sociální problémy“ byly svým způsobem orgánem „konkurenční“ pražské sociologické školy Královy. Když Mukařovského studie vycházejí v rozšířené podobě jako kniha (1936), píše na ni do „Sociologické revue“ stručnou recenzi Ludvík Svoboda,⁵ s odkazem a v návaznosti na dřívější recenzi Václavkovu. Bláhovi zřejmě nestačilo, že již dva jeho spolupracovníci v jeho časopise o Mukařovském psali. Je to patrné z aktu nepříliš obvyklého: Bláha považuje za nutné připojit ke Svobodově recenzi svou vlastní obsáhlou poznámku, vlastně malou stať⁶ o „této pronikavé studii, která znamená zahájení nového období v českém myšlení estetickém, i když počátky v tomto směru tu byly učiněny již Zichem a Šaldou“.

Mimořádný zájem Bláhův lze vysvětlit tím, že kromě tohoto celkového vysokého ohodnocení chce zde Bláha formulovat tezi ještě obecnější a závažnější — chce doložit shodu mezi estetikou Mukařovského a svou vlastní sociologickou teorií.

Mukařovský podle Bláhy 1. „správně postihuje to, co je v souladu s dnešním sociologickým myšlením a co je i naším názorem, že estetická funkce, i když se nepopírá její psychická (a ovšem i organická) podmíněnost, jest povahy sociální, že představuje jednu z mnohých autonomních funkcí mnohofunkčního společenského organismu (společnost je nadfunkcionální vazba těchto federovaných, nikoli tedy hierarchisovaných, společenských funkcí), že tyto funkce, i když každá z nich zůstává a musí zůstat autonomní . . ., přece jen vždycky stále na sebe navzájem působí“.

2. „Správně a bystře rozpoznal, co i my hájíme, že sociální jev je jev činnostní a že tato činnost je činnost regulovaná, činnost pod normu a tato norma že vzniká v sociální situaci, v sociálním procesu a s ním se . . . též ustavičně proměňuje.“

3. „Správně postihl, jak nejen proměnlivost aktuálního estetického hodnocení, ale i stálost objektivní estetické hodnoty musí být odvozována ze vztahu mezi uměním a společností a jak proces estetického hodnocení souvisí s vývojem společenským, jsa určován na

⁴ J. Macků: *Vybrané kapitoly z dějin československé sociologie*. Praha 1968; *Les tendances principales de la sociologie actuelle en Tchécoslovaquie*. Cahiers Internationaux de Sociologie, 1968, vol. XLV, s. 17—37.

⁵ Sociologická revue, 1937, VIII, č. 1—2, s. 242—243.

⁶ Tamtéž, s. 243—246.

jedné straně ovšem imanentním vývojem samé umělecké struktury, na druhé straně však též pohybem a přesuny struktury společenského soužití.“

Bláha tu shrnuje některé ústřední teze svého „federativního funkcionalismu“, jejichž nejvyzrálejší podobu (alespoň pokud jde o období meziválečné) rozvinul v monografii „Sociologie inteligence“ (tj. právě v roce 1937). Nelze tu neupozornit na závažný fakt, že v těchto několika málo letech (1935-1937) dochází v našich humanitních vědách a ve filozofii k souběhu tak významných intelektuálních výkonů, jako jsou studie Mukařovského, Bláhova formulace „federativního funkcionalismu“ a Patočkova osobitá interpretace filozofie Husserlovoy.

Koincidence mezi Bláhou a celkovým specifickým vývojem českého strukturalismu se projevuje i tím, že se tu Bláha ve svém vyjádření o Mukařovském vrací k pojmu „sociální situace“, s jehož pomocí upřesňuje a s kritickým odstupem koriguje Durkheimův pojem „kolektivního vědomí“, že spolu se zdůrazněním řádovosti odmítá její rigidní interpretaci, že respektuje otevřenost, nevykalkulovatelnost člověka a jeho postoje ke světu. V komentáři k Mukařovského práci nazývá svůj přístup (a v zásadě též přístup Mukařovského) výslovně „pojetím strukturálně-dynamistickým“ a svou úvahu uzavírá tímto shrnutím: „Teoretický sociolog může s potěšením konstatovat, že jeho všeobecné these, k nimž se dopracoval pozorováním jiných skutečností, docházejí tu svého autoritativního (protože odborného) ověření. Když sledujeme vývojovou dráhu estetického myšlení Mukařovského od jeho rozboru Máje přes rozbor Polákovy ‚Vznešenosti přírody‘ až k této knížce, vidíme, že čím dále pevněji zakotvuje v pojetí strukturalistickém, jež znamená plodnou syntesu mezi dvěma krajnostmi, krajním estetickým formalismem, který autonomní umělecké dílo izoluje do vzduchoprázdného prostoru, a krajním sociologismem, který by chtěl na uměleckém díle, nechávaje se ztráct jeho vnitřní autonomnosti, vše vysvětlovat zásahy z vnějšku. Toto strukturalistické stanovisko také plně odpovídá vyrovnanému myšlení sociologickému, jež my v sociologii nazýváme kritickým realismem.“⁷

Český strukturalismus má tedy svou prehistorii ve druhé polovině 19. století, konstituuje se souběžně v různých oborech humanitních věd a v průběhu meziválečného období se ve vzájemném působení těchto věd (zde: literární vědy, estetiky a sociologie) násobí jeho váha. Oproti silné empiricko-pozitivistické tradici ve filozofii a humanitních vědách vytváří se nové vědecké paradigma. Evropské myšlení se organicky zařazuje do domácí myšlenkové tradice (v našem případě např. prostřednictvím vazeb Comte — Masaryk — Bláha, Masaryk — Durkheim — Bláha), která naopak intenzitou svého vývoje (jak vyplývá např. ze souvztažno-

⁷ Termín „kritický realismus“ může ovšem mást svou mnohoznačností. Jeho užitím zůstává tu Bláha věren Masarykovi, který se takto snažil vyjádřit svůj odstup od „upřlišeného“ subjektivismu i „upřlišeného“ objektivismu, respekt ke „statické“ oproti „upřlišenému“ historismu („věci — ne vývoj“). Bláhova sociologická teorie i metodologie však již de facto pokročila podstatně dál za Masarykovo vidění světa.

sti Bláha — Mukařovský) zaujímá důstojné místo v myšlení evropském.

Jestliže Paul Ricoeur spojuje přínos českého myšlení se jmény Komen-
ský — Masaryk — Patočka,⁸ považoval bych za přiměřené dodat k tomu
— „a český strukturalismus“, přesněji snad: strukturalismus v českých
zemích.

BLÁHA & MUKAŘOVSKÝ — AN ENCONTER OF SOCIOLOGICAL & LITERARY-SCIENTIFIC STRUCTURALISM

Inocenc Arnošt Bláha (1879—1960), a leading representative of sociological science at Masaryk's University in Brno, creates (under Masaryk's and Durkheim's influence) his "federative functionalism": it matures during the 20-ies and is extended by a dynamizing element which is the notion of "social situation". Bláha's appraisal of Mukařovský's works ("Aesthetic Function, Norm and Value as Social Facts — 1935, 1936") in „Sociologická revue“ ("Sociological Review", 1937) is not only the expression of his outside sociologist's view the literary scholar's contribution to the development of special (branch) sociologies, but it issues from the philosophical and methodological wider association, from the inside affinity between Jan Mukařovský's and Bláha's attitudes.

Thus Czech structuralism is from the end of the 19th century in various branches of the Humanities, running parallel. The European thinking is organically included in the home scientific tradition (e. g. in relations Comte — Masaryk — Bláha, Masaryk — Durkheim — Bláha). During the period between the World Wars the cogency of structural thinking is even intensified by the mutual promotion of literary sciences and sociology (e. g. in relations Bláha — Mukařovský), which on the contrary reaches such a creative standard by its independent development what it has something to tell to the European thinking too.

⁸ P. Ricoeur: *Pocta Janu Patočkovi*. Filosofický časopis, 1991, č. 1, s. 5—12.